ISSN 2181-6833

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI 1930

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

MS
2022

ISSN 2181-6833

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

Maxsus son

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2022

MUNDARIJA

Nodir YADGAROV. Bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarida kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda axborot texnologiyalarning o‘rni 8
Sanjar AZIMOV. Tasviriy san’atda sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati 11
Dilshod MAMATOV. Muhandislik grafikasi fanini o‘qitishning innovatsion usullari (kompyuter grafikasi asosida) 14
Tolib SOBIROV, Qavmiddin OMONOV. Muhandislik grafikasini o‘qitishda me’morchilik obidalaridagi geometrik yasashlarning tarbiyaviy ahamiyati 18
Arif KADIROV, Mehriniso QAHHOROVA. Yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirishda milliy qadriyat va an’analarning o‘rni 21
Shuhrat G`ULOMOV. Tarixiy janrda O’zbekiston tasviriy san’ati rivoji 24
Shodijon BAKAYEV, Sherozjon SHOKIROV. Badiiy bezash ishlarida ranglarni to‘g‘ri qo‘llash tartibi va ularning emotsional ta’siri 27
Qoryog‘di JUMAYEV. Kasb-hunar ta’limi va tarbiya berish jarayonida sharq rivoyatlaridan foydalanish metodlari 30
Muzafar AVLIYAKULOV. Tasviriy san’at o‘qituvchisi tashkilotchi, metodist va ijodkor 32
Гульнора ХАКИМОВА. Традиционная одежда узбекских женщин 34
Viloyat TUXSANOVA. Kashtachilik san’ati 37
Muhayyo AZIMOVA. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati turlari va ularning o‘ziga xos tomonlari 41
Sanjar AZIMOV, Maftuna SULAYMONOVA. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida tasviriy san’atning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish metodikasi 44
Shodijon BAKAYEV, J.B.NE’MATOV. Interyerni sharqona qirma uslubda bezatish texnologiyasi 47
Oybek SHOMURODOV. O‘rta maktab tasviriy san’at fanida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ... 50
Aziza MUSINOVA. Amaliy bezak san’atida tasvir va kompozitsiyaning tutgan o‘rni 54
Akmal AMINOV. Autocad grafik dasturida 3d o‘lchamli obyekt nuqtalarining koordinatalarini kiritishning o‘ziga xos usullari 57
Gulshod OSTONOVA. Tasviriy san’at darslarida borliqni idrok etish hamda o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini oshirish 61
Нозима КАДЫРОВА, Паризод РОЗИКОВА. Особенности национального платья жительниц Бухары в XIX веке как элемент изучения истории региона 64
Nigora IBATOVA. XIX-XX asr O‘zbekiston rassomlari ijodida manzara janri 67
Shahnoza IBADULLAYEVA. “Manzara janrida ijod qilgan rassomlar asaridan nusxa ko‘chirish” modulini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ahamiyati 71
Avaz SHUKUROV, Nargiza ASLANOVA. Kulolchilik - xalq amaliy bezak san’atining bir turi sifatida 76
Shodijon BAKAYEV, M.S.TO‘RAYEVA, D. USMONOV. Amaliy san’atda ranglardan foydalanish va ularning o‘ziga xos xususiyatlari 79
Nafisa AVLIYAKULOVA. Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsiyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish 83
Sherali AVEZOV. Amaliy sanat tarixi va uning turlari 86
Muxiba SULAYMONOVA. Tasviriy san’atning shaxs ma’naviy kamolotida tutgan o‘rni 89
Alisher SHIRINOV. Tasviriy san’atni o‘qitishda borliqni idrok etish mashg‘ulotlari 91
Sadoqat SHODIYEVA. Arxitektura yodgorliklarida tasviriy va amaliy san’atni qo‘llanilishi 94
Nozima ASLANOVA. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning badiiy va axborotli matnlar mazmunini anglash va uni izohlash malakalarini rivojlantirish 97
Mohinur JALOLOVA. Diniy binolarda bezak san’ati 100
Maxbuba KARIMOVA. Xalq hunarmandchiligi darslarida amaliy bezak san’ati mashg‘ulotlarini o‘rgatish metodikasi 103
Jo‘rabek YARASHEV, Maftunabonu AKRAMOVA. O‘rta ta’lim maktablarda musiqaning muammo va yechimlari 106
Журабек ЯРАШЕВ, Нодира ШАДМАНОВА. Вопросы музыкальной гармонии в наследии просветителей IX-XII веков и их гуманистическое значение для культуры молодого поколения 108
Jo‘rabek YARASHEV, Maxfuza KAMBAROVA. Zamonaviy pedagogikada kreativlik tushunchasi 112
Maxfuza KAMBAROVA. Umumta’lim maktablarida musiqa darslarining nazariy asoslari 117
Jo‘rabek YARASHEV, Munisa RIZOYEVA. Musiqa madaniyati darslarida stilizatsiya uslubini turli usullarda qo‘llashning mazmuni 120
Zarnigor ALAYEVA. Yoshlarni musiqa ta’limi orqali milliy istiqlol g‘oyalari ruhida tarbiyalash 122

Nozima ASLANOVA
Buxoro viloyati Xalq ta'limi xodimlarini
qayta tayyorlash va malakasini oshirish
hududiy markazi o'qituvchisi
mustaqil tadqiqotchi

BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARNING BADIIY VA AXBOROTLI MATNLAR MAZMUNINI ANGLASH VA UNI IZOHLASH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH

Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida foydalaniladigan badiiy matnning bir qancha turlari keng tahlil qilingan, misollar yordamida mazmuni izohlangan.

Kalit so'zlar: *matn, badiiy matn, hikoya mazmunli, tasviriy, izoh mazmunli, didaktik, xabar mazmunli, buyruq mazmunli, hissiy ifoda mazmunli matn.*

В статье подробно анализируются несколько видов художественных текстов, используемых на уроках чтения в начальной школе, поясняется содержание с помощью примеров.

Ключевые слова: *текст, художественная литература, рассказ, живописный, комментарий, дидактический, сообщение, команда, эмоциональный.*

The article extensively analyzes several types of literary texts used in primary school reading lessons, explains the content with the help of examples.

Key words: *text, fiction, story, pictorial, commentary, didactic, message, command, emotional.*

Kirish. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli Qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi.

PIRLS - bu turli ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarda kitobxonlik sifati monitoringini tadqiq qilishdir. Turli davlatlardagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifati va matnni tushunish darajasini, shuningdek, har xil davlatlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni taqqoslash va namoyon qilish imkonini beruvchi tadqiqot metodlaridir.

Asosiy qism. Boshlang'ich sinf o'quvchilari asosan to'g'ri talaffuz bilan matn ma'nosini puxta sintez qilishda qiynaladilar. O'qish ko'nikmalarini takomillashtirish uchun asar ustida ishlashni o'qitish bilan birga amalga oshirish zarur. O'qish jarayonida xatolar turli sabablarga ko'ra kelib chiqadi:

1. So'zni talaffuz qilish bilan uning ma'nosini tushunish o'rtasida puxta sintez bo'lmagani uchun, ya'ni o'quvchi oldin so'zning tovush tomonini ko'radi, uni talaffuz qilishga harakat qiladi va ma'nosini e'tibordan chetda qoldiradi.

2. So'zlar ko'p bo'g'inli (murakkab bo'g'in tuzilishidagi so'zlarni o'qishda), ya'ni so'zning tovush tarkibi murakkabligi uchun tez o'qiyman deb xatoga yo'l qo'yadilar.

3. To'g'ri o'qish yorug'likka, matn shriftiga, o'quvchining ko'ruv sezgisiga ham bog'liq.

To'g'ri o'qishni ta'minlash uchun o'qituvchi quyidagilarga rioya qilishi kerak:

1. Matnni o'qishdan oldin undagi o'qilishi qiyin, tuzilishi murakkab so'zlarni, birikma va gaplarni aniqlashi, ular ustida ishlash usullarini belgilab olishi lozim.

2. Ma'nosi tushunarsiz so'zlarni aniqlashi.

3. Matnning yaxshi, o'rta, yomon o'qiydigan o'quvchilarga o'qitiladigan qismini oldindan belgilab chiqishi.

4. O'qituvchi yoki sinf o'quvchilarining nazorati ostida o'qishni doimiy mashq qildirishi.

O'quvchilar milliy va jahon adabiyotlarini o'qib, tahlil qilish asosida ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik haqidagi xilma-xil talqinlarga duch kelishadi. Ularga ongli munosabat

bildirish hamda o‘zlaridagi axloqiy-ma’naviy fazilatlarning shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratadi. Mutolaa asosida o‘quvchilarning og‘zaki hamda yozma nutqlari rivojlanadi. Bolaning matn mazmunini to‘liq o‘qib olishi qayta hikoyalashi, shuningdek, o‘zgalar nutqini eshitib, tushunib olishi malakalari hosil qilinadi.

Matn qo‘llanishiga ko‘ra dialogik va monologik matn turlariga bo‘linadi. Dialog so‘zlovchi va tinglovchi orasidagi fikr almashish jarayoni bo‘lib, o‘zaro savol-javoblardan iborat bo‘ladi. Dialogik matn tarkibida so‘roq olmoshlari, muomala odobiga oid so‘z va iboralar, yuklamalar, undovlar, kirish so‘zlar keng qo‘llaniladi.

Muhokamalar va natijalar. Badiiy matnlarni quyidagi tiplarga bo‘lib chiqish mumkin:

1. Hikoya mazmunli matnlar. Bunday matnda muallif yoki asar qahramoni o‘zi boshidan o‘tkazgan, eshitgan, o‘qigan yoki guvoh bo‘lgan biror bir voqeani hikoya qilib beradi. Xotiralar, esdaliklar, ertak va rivoyatlarni ushbu matn tipiga kiritish mumkin. Hikoya tarzi asosan o‘tgan zamon shaklida, birinchi shaxs birlik yoki ko‘plikda ifodalanadi. Bunday matnlarni o‘quvchilar o‘zlari ham tuzishlari mumkin. Faqatgina ularga yo‘nalish berib turiladi. Ular o‘qigan matnlariga asoslanib o‘zlarining hayotlariga oid voqea va hodisalarni hikoya qilishlari mumkin. Masalan:

Oilada biz besh kishimiz. Otam, onam, singillarim Aziza, Madina va men. Har bir oilada bo‘lgan qonun-qoida bizning ham oilamizda mavjud. Bizning oilada ham har kimning o‘z o‘rni bor va hammamiz bir oila bo‘lib dasturxonda o‘tiramiz va birga turamiz. Har birimizning o‘zimizga yarasha vazifamiz bor. Mening oilam tinch va osoyishta oilalardan biridir. Men oilada katta qizman ya’ni katta farzandman. Mening oilam mening faxrim.

2. Tasviriy matnlar. Bunday matn o‘quvchiga noma’lum bo‘lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo‘ladi. Tasviriy matnda ham monologik nutq ko‘rinishi yetakchilik qiladi. Partonimik tasvir bunday matnning eng xarakterli xususiyati hisoblanadi. Masalan:

– ajoyib hayvonlar. Eng katta ko‘k rangda bo‘ladi. Ehtimol, bular da yashaydigan eng katta mavjudotlardir. O‘rtacha uzunligi - 22 metrdan 27 metrgacha bo‘ladi. Urg‘ochilari esa har doim erkaklarga qaraganda kattaroq bo‘lishadi. 1926-yilda qo‘lga olingan taniqli eng katta uzunligi 33 metrga yetgan va uning vazni 150 tonnaga yetdi. Shunday qilib, ko‘k orasida 37 metrgacha haqiqiy gigantlar borligi haqida ba’zi bir dalillar mavjud.

3. Izoh mazmunli matnlar. Bunday matnda aytilayotgan fikrning ishonarliligini ta’kidlash uchun turli dalil va izohlar keltiriladi. Asoslash, isbotlash, o‘zini oqlashga urinish yoki himoya maqsadida har xil vajlarni keltirish argumentli matn tipining o‘ziga xos jihatlaridan hisoblanadi. Fikr bilan keltirilgan dalil o‘rtasida mantiqiy bog‘liqlikning (connecteurs logiques) bo‘lishi muhim sanaladi. Bunday matnda chunki, zero, lekin, aslida, shuning uchun, to‘g‘risini (ochig‘ini, rostini) aytganda, eshitishimga qaraganda, bilishimcha, taxminimcha kabi birliklar qo‘llanilganligini ko‘ramiz. Kitobxonni yoki tinglovchini ishontirish asosiy maqsad bo‘lganligi uchun shunga mos ritorik uslub tanlanadi. To‘liq tavsiflash, tushunchalarni taqqoslash, misollar va ta’riflar bu turdagi matnlarning ko‘plab mualliflari tomonidan eng ko‘p ishlatiladigan tilshunoslik manbalaridir. Odatda topiladigan formatiga kelsak, entsiklopediyalar, qo‘llanmalar, ilmiy jurnallar, gazeta maqolalari va hatto qoidalar kiradi. Masalan:

“Oldingdan oqqan suvning qadri yo‘q” deydilar. Chindan ham shunday. Oldimizdan oqqan suvni uvol qilsak – chidaydi. Qo‘limizni yuvsak – chidaydi. Betimizni chaysak – chidaydi. Boringki, oyog‘imizni yuvsak ham chidaydi. Ammo… oldimizdan oqqan suvga tupursak, cho‘p tiqib loyqalatsak, boshidan mag‘zava ag‘darsak… Oldimizdan oqqan suvning gunohi nima o‘zi?! (O‘tkir Hoshimov)

4. Didaktik matnlar. Kimgadir pand-nasihat qilish, uni turli hayotiy voqealar vositasida tarbiyalash yoki aytilganlardan xulosa chiqarishga o‘rgatish istagi asosida tuzilgan matn eksplikativ yoki didaktik matn deyiladi. Maqsadga erishish uchun maqol, matal, aforizm, turli hayotiy voqealar, rivoyatlar, masallardan namuna sifatida foydalaniladi. Ularning matn ichiga singdirilish tarzi turlicha bo‘ladi. Muallif bunday didaktik birliklarni matnga to‘g‘ridan to‘g‘ri olib kiradi va uning qaysi janrga taalluqli ekanligini aytib

o‘tadi. Didaktemalar matn tashqarisida avvaldan tayyor holda mavjud bo‘ladi. Muallif yoki qahramon nutqida quyidagi ifoda shakllari ishlatiladi: shunday maqol bor, mashoyihlar demishlarki, ulug‘lar(eskilar)da shunday gap bor, derlarkim, shunday rivoyat (o‘git, voqea, masal) eshitganman va hokazo.

5. Xabar mazmunli matnlar. Biror voqea-hodisa haqida xabar berish maqsadida tuzilgan yoki havola qilingan matn informativ matn hisoblanadi. Badiiy matnda informativlik o‘ziga xos tarzda bo‘ladi. Oddiy xabardan farq qiladi. Estetik maqsad yuklangan bo‘ladi. Masalan:

“Boburnoma”… Quriganda ham hidi gurkirab turadigan dastorboshga o‘xshaydi bu asar - har gal qo‘lga olganda yangitdan ifor taratadi. Shuning uchun uni bot-bot o‘qiyman. Tilining bir oz murakkabligi shunga da’vat etsa ham ajab emas. Ammo har galgi mutolaa chog‘ida avvalgisida anglamagan yo chala uqqan ma’nolarni topib zavq qilaman. Hozir butun boshli “Boburnoma” emas, undagi bir jumla haqida fikrlashmoqchiman. Bunga esa yaqinda o‘qiganim Komil Avazning “Tong epkini” degan kitobi sabab bo‘ldi.

6. Buyruq mazmunli matnlar. Buyruq hamda maslahat ohangi yetakchilik qiladigan, buyruq maylidagi gaplardan tuzilgan, biror ishni bajartirish yoki turli ta’qiqlashlarni ifoda etadigan matn tipiga buyruq mazmunli matn deyiladi. Asosan qahramonlar nutqida kuzatiladi. Lekin muallif nutqida maslahat yoki tavsiya ma’nosida qo‘llanilishi ham ma’lum.

7. Hissiy ifoda mazmunli matnlar. Insonning ichki kechinmalarini, voqelikka munosabatini ifodalash maqsadida tuzilgan matnlar hissiy ifoda mazmunli matn deyiladi. Matn ustida ishlashda o‘quvchilardan ba’zi so‘zlarning to‘g‘ri shaklini topish vazifasi ham berilishi mumkin.

Maqsadiga ko‘ra matnlar bir necha turlarga bo‘linadi:

HIKOYA MATNI. Matnning bu turi, asosan, so‘zlashuv va badiiy asarlarda qo‘llaniladi.

Afrika qabilalaridan birida jinoyat qilgan odamni sazoyi qilish, qamab qo‘yish, qatl etish degan gaplar yo‘q ekan. Tanho o‘zini qabiladan haydab yuborisharkan, xolos… Aslida, odam uchun yolg‘izlik eng oliy jazodir. (O‘tkir Hoshimov)

TASVIRIY MATN. O‘zaro so‘zlashuvlar, badiiy asarlar va nutqning boshqa shakllarida qo‘llaniladi.

Temurbek qaddi-qomati raso, baland bo‘yli, keng peshonali, qoshlari quyuq, ko‘zlari katta-katta bir yigit edi. Ko‘z qarashi mayin, muloyim bo‘lib, kuchli, o‘ktam ovoz bilan gapirar, shoshilmas, ovozida kishini o‘ziga tortuvchi qandaydir joziba, sehr yashiringandi. Qur’on tushirganda, ovozi nomdor qorilarniki singari shirali va yoqimli eshitilardi. (Muhammad Ali)

MUHOKAMA MATNI. Ba’zi nutq shakllarida qo‘llaniladi.

Dunyoda shunday hunarlar borki, birining xatosini ikkinchisi tuzatishi mumkin. Paxsakash xatosini suvoqchi, suvoqchi xatosini bo‘yoqchi; to‘quvchi aybini bichiqchi, bichiqchi aybini tikuvchi “yopib yuborsa” yuborar… Dunyoda shunday hunarlar borki, xatosini hech kim tuzata olmaydi. Bular – shifokor va huquqshunos. Ular inson hayotini, inson qimmatini hal qiladi. (O‘tkir Hoshimov)

Matn ustida ishlashning bunday usullari o‘quvchilarda ongli, to‘g‘ri, ifodali va tushunib o‘qish malakalarini hosil qilishda samarali ta’sir ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yuqorida belgilangan talablar asosida o‘z ishlari natijasini nazorat qilib borishi kerak. O‘qish darslarida darsning asosiy qismini o‘quvchilarning o‘qishiga ajratish lozim. O‘quvchilar turli xildagi aniq topshiriqlar asosida bir necha marta o‘qitiladi va o‘qish ma’suliyatlari orttiriladi.

Bunday topshiriqlar dastlab sodda va oson bo‘lib, asta-sekin murakkablashtirib boriladi. Masalan: 2-sinfda o‘quvchilarga matndan bir-ikkita gapni mustaqil o‘qish va belgilangan savolga javob qaytarish topshirig‘i berilishi mumkin. 3-4-sinflarda esa matnni o‘qib qayta hikoyalashga tayyorlanishni, undagi asosiy mazmunni aniqlash singari topshiriqlar beriladi. Bu kabi topshiriqlar o‘quvchilarni mustaqil o‘qish va o‘qiganlari yuzasidan mulohaza yuritishga undaydi.

Xulosa. O‘qish darslari davomida o‘quvchilar lug‘atini boyitish va nutq o‘stirish malakasiga alohida e’tibor beriladi. Buning uchun darslikdagi va boshqa rasmlar asosida suhbat, kuzatganlari yuzasidan og‘zaki hikoya tuzish, she’r, topishmoq maqollarni yoddan aytish singari turli ish usullaridan foydalanish mumkin. Umuman olganda, o‘qituvchi har bir darsning muhim vazifalarini oldindan belgilab olsa, uni maqsadga muvofiq tashkil etadi.

Adabiyotlar

1. Jumayev M.E., Yuldasheva M.Y., Mingbayeva B.U., Mamatova G.A., Levkina M.F. Boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitish metodikasi O‘UM. –T.: Nizomiy nomidagi TDPU huzuridagi XTXQTUMOHM, 2017.

2. Ma’rufjon Yo‘ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi. –T.: “Fan”, 2008.

3. Yo‘ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi// 5611600 – Noshirlik ishi ta’lim yo‘nalishi uchun o‘quv qo‘llanma. -Toshkent, 2020-yil.